

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

В. ЗЕЛЕНЕЦЬКИЙ, проф., заст. директора
НДІВПЗ АПрН України

ПОНЯТТЯ ДІЗНАННЯ І ЙОГО ВИДИ

В історії суспільства і правової науки дізнання розумілося і інтерпретувалося неоднозначно. У буржуазному праві зарубіжних держав дізнання розглядалося як особливий вид пізнавальної діяльності поліції, що впливає з її адміністративних функцій і тому не має кримінально-процесуального характеру. Відображаючи пізнавальну природу вказаної діяльності, деякі вчені інтерпретували дізнання, виходячи зі смислового значення російських слів «дізнати» що-небудь і «дізнаватися» про що-небудь, тобто дізнатися, з'ясувати, розвідати будь-що, упевнитися в будь-чому¹. Виходячи з вказаної етимології цих слів, відомий мовознавець В. Даль пояснював, що термін «дізнання» походить від слова «дізнавати, дізнати що-небудь» і означає «допитуватися, узнавати, розпізнавати, розвідувати, довідуватися, розшукувати, доходити розшуком, усвідомлюватися, переконуватися в чому-небудь, узнавати докладно і вірно що-небудь»². Дану гносеологічну обставину підкреслює і видатний спеціаліст російської мови радянського періоду С. Ожегов. Але в інтерпретації слова «дізнання» він відображає не тільки пізнавальний аспект цієї діяльності, але й її адміністративно-правову природу. На його думку, «дізнання» суть «попереднє адміністративне розслідування»³.

У наведених інтерпретаціях терміна «дізнання» міститься чимало ознак, які відображають сутність дізнання. Насправді, дізнання повинно дізнатися про що-небудь, тобто узнати, з'ясувати те, що підлягає встановленню органом дізнання у зв'язку з вчиненням конкретного злочину. При цьому важливо дізнатися про його вчинення вірогідно, істинно, тобто так, як воно відбувалося у реальній дійсності. Це — гносеологічний аспект сутності дізнання, котрий відображає його пізнавальну функцію у кримінальному процесі.

Слід підкреслити, що викладена інтерпретація дізнання не містить вказівок на ознаки, які мають важливе значення для характеристики саме процесуальних аспектів дізнання. Між

¹ Див., напр.: Толковый словарь русского языка/Под ред. Д. Н. Ушакова. М., 1935. Т. 1. С. 744.

² Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1978. Т. 1. С. 454.

³ Ожегов С. И. Словарь русского языка. М., 1973. С. 157.

тим саме ця обставина є не тільки вихідною, а й найбільш істотною, тому що йдеться про дізнання, яке здійснюється у зв'язку із вчиненням злочину не в будь-якій формі, тобто довільно, а у порядку чи формі, що спеціально передбаченій кримінально-процесуальним законодавством. У відповідності до вимог останнього органи дізнання для досягнення гносеологічної мети повинні виконувати конкретні дослідчі і слідчі дії (обшук, виїмка, затримання та ін.). Це — процесуальний аспект сутності дізнання.

Але діяльність деяких органів дізнання регламентована не тільки КПК, але й законом про оперативно-розшукову діяльність. Згідно з цим нормативним актом спеціальні підрозділи органів внутрішніх справ, Служби безпеки, прикордонних військ і управління державної охорони здійснюють пізнання кримінальних явищ за допомогою системи гласних та негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, широкого використання спеціальних оперативних та оперативно-технічних засобів (ст. 2 Закону). Це — оперативно-розшуковий аспект сутності дізнання.

Важливо підкреслити, що органи дізнання виконують покладені на них функції як за своєю власною ініціативою, так і за дорученнями або вказівками органів попереднього слідства, прокуратури, іноді і за дорученнями суду. Але що б ні спонукало органи дізнання до їх професійної діяльності, остання завжди спрямована на сприяння органам слідства та суду в успішному вирішенні завдань кримінального процесу, сформульованих у ст. 2 КПК. Це — службовий аспект сутності дізнання в Україні.

Але функція розслідування не є для органів дізнання основною і єдиною. Для міліції як органу дізнання основною функцією є охорона громадського порядку; для Служби безпеки — забезпечення державної безпеки країни; для органів прикордонної охорони — забезпечення недоторканності державного кордону України; для командирів військових частин і з'єднань — збройний захист держави від зовнішніх ворогів країни.

Перелік основних функцій інших органів дізнання можна було б продовжити, але і зазначеного цілком достатньо для висновку про те, що функція розслідування є не основною, а додатковою, пов'язаною з головною непроцесуальною діяльністю, і тому ні в якому разі функція розслідування не є домінуючою в її функціональній структурі.

Характеризуючи відмітні ознаки пізнання з метою встановлення ознак, що виявляють сутність попереднього слідства, деякі вчені акцентують увагу саме на оперативно-розшуково-

му аспекті їхньої діяльності. Але, по-перше, не усім органам дізнання властива ця специфічна функція. Останню мають право здійснювати лише органи внутрішніх справ, Служби безпеки, прикордонної охорони, а також управління державної охорони. По-друге, у процесі дізнання не завжди виникає потреба у використанні оперативно-розшукової діяльності. Отже, головними, основними ознаками, що характеризують співвідношення дізнання і попереднього слідства є ті, котрі властиві усім органам дізнання і в той же час є відмітними, а тому не притаманними попередньому слідству.

До числа останніх відноситься насамперед те, що дізнання є не обов'язковою, а факультативною формою розслідування. Попереднє слідство, навпаки, є обов'язковою формою розслідування для усіх без винятків злочинів. З цієї точки зору дізнання не може замінити попереднього слідства; останнє, навпаки, може обійтися у конкретних випадках і без дізнання.

Якщо ж дізнання розпочало розслідування конкретного злочину, то лише тільки як його початкова форма, що підлягає заміні основною формою провадження, якою за законом є саме попереднє слідство.

У порівнянні зі слідством дізнання є провадженням прискореним і до того ж скороченим. Згідно із законом дізнання може продовжуватися більше десяти днів по тяжким злочинам і впродовж такого ж часу після встановлення особи, котра вчинила злочин, який не є тяжким. Не втрачає даних властивостей дізнання і у разі продовження його терміну при протокольній формі досудової підготовки матеріалів, яке за своєю природою є сумарним, спрощеним, прискореним і скороченим.

До 1993 р. у КПК України виділялися два види дізнання: у справах, за якими попереднє слідство є обов'язковим, і у справах, за якими воно не є обов'язковим, і де дізнання застосовувалось як основна і остаточна форми попереднього розслідування деяких категорій кримінальних справ. І хоча уже у 1966 р. використовувалась протокольна форма досудової підготовки матеріалів про хуліганство, а з 1977 р. і про злочини, передбачені ч. 1 ст. 85 КК України, цей вид провадження як самостійна форма дізнання, як правило, не згадувався, а розглядався як особливий вид провадження. Між іншими вже на той час деякі вчені цілком точно вказували на помилковість такого підходу. І це вірно. Протокольна форма досудової підготовки матеріалів є специфічною формою дізнання¹ й її самостійність відносна, оскільки вона може бути замінена основною формою провадження, тобто попереднім слідством.

¹ Див.: Філін Д. В. Теорія і практика протокольної форми досудебної підготовки матеріалів: Дис. ...канд. юрид. наук. Х., 1990.

У 1993 р. ст. 105 КПК України, що передбачала два види дізнання, була скасована. Але від цього дізнання не стало однорідним, а як і раніше, воно має свої різновиди і здійснюється у декількох формах. Дотримуючись такої точки зору, деякі вчені і практичні працівники, спираючись на правову регламентацію, яка міститься у ст. 104 КПК, виділяють, як і раніше, два види дізнання з урахуванням тяжкості вчиненого злочину. Перший вид — це дізнання у справах про тяжкі злочини, другий вид — провадження у справах про нетяжкі злочини. Повністю погоджуючись з можливістю виділення на підставі існуючої правової регламентації двох названих видів дізнання, явсье ж не може визнати коректним ті підстави, котрі використовуються при цьому для їх виділення. Провадження дізнання по тяжких і нетяжких злочинах не можна розглядати як самостійні види дізнання, оскільки останні використовуються як критерії застосування конкретних форм дізнання, котрі існують, і тому повинні розглядатися як самостійні види дізнання.

Вирішуючи питання про види дізнання, слід виходити з того, чи діють органи дізнання у порушених кримінальних справах, чи вони розслідують злочини без порушення кримінальних справ у протокольній формі досудової підготовки матеріалів. Такий підхід повністю узгоджується з правовою регламентацією дізнання, яке міститься у главах 10 і 35 КПК України. У ст. 101 КПК йдеться про провадження дізнання у порушених кримінальних справах про тяжкі і нетяжкі злочини, а у ст. 426 КПК говориться про провадження дізнання без порушення кримінальної справи у протокольній формі досудової підготовки матеріалів.

З урахуванням зазначеного і слід розрізнати два види дізнання: дізнання у порушених кримінальних справах і дізнання про злочини, що здійснюється без порушення кримінальної справи у порядку протокольної форми досудової підготовки матеріалів.

Але у зв'язку з порушенням кримінальної справи згідно процесуальним інститутом, який існував раніше, у порядку, передбаченому ст. 175 проекту нового КПК, дізнання може здійснюватися у справах, за якими попереднє слідство є обов'язковим, і у справах, за якими таке слідство не є обов'язковим. Специфіка цих форм дізнання відома і тому немає потреби у її докладному розгляді. Але для правильного вирішення питання про форми дізнання слід враховувати і ті його види, які законодавець індивідуалізує з урахуванням специфіки провадження дізнання про злочини різного ступеня тяжкості.

Перелічені форми дізнання виділені на підставі формальних критеріїв, передбачених у відповідних нормах КПК. Але

Можливий і аналіз форм дізнання з урахуванням їх гносеологічної сутності. Насправді, будь-який вид дізнання являє собою специфічну форму пізнання органами дізнання обставин вчиненого злочину. Оскільки як дізнання у справах, за якими попереднє слідство є обов'язковим, так і дізнання у справах, за якими таке слідство не є обов'язковим, здійснюється за загальними правилами попереднього розслідування, то правильно говорити про них як про **слідчу форму дізнання**.

Гносеологічний зміст другої форми дізнання пов'язаний з провадженням пізнавальних дій оперативно-розшукового характеру. З урахуванням цієї обставини слід виділити **оперативно-розшукову форму дізнання**.

І, зрештою, третій специфічний вид пізнавальної діяльності, що здійснюється органами дізнання у протокольній формі досудової підготовки матеріалів, дозволяє виділити ще й **протокольну форму дізнання**. Останній варіант проекту КПК України відмовляється від цієї форми дізнання. І даремно. Ця форма дізнання, як і раніш згадувані, має, як переваги, так і недоліки. У новому, майбутньому законодавстві переваги тієї чи іншої форми дізнання потрібно збільшувати, а притаманні їм недоліки усувати. Саме таким чином можна удосконалювати той чи інший процесуальний інститут, забезпечити відповідність його інтересам практики. Можна, звичайно, піти і шляхом розробки нових форм дізнання, але невідомо, якими вони виявляться з точки зору практичної ефективності. Чи не краще удосконалювати те, що уже відомо, засвоєно оперативними працівниками органів дізнання і продемонструвало свою ефективність у боротьбі зі злочинністю.

На завершення слід відзначити, що усі форми дізнання взаємопов'язані і уже тому мають лише відносну (а не абсолютну) самостійність. Більш того, згідно з чинним законодавством проста форма дізнання (протокольна) може трансформуватися у більш складну, тобто у слідчу форму дізнання, а останнє може бути замінене попереднім (досудовим) слідством. Механізм зворотньої трансформації (тобто заміна складних форм дізнання менш простою, а тим більш заміна попереднього слідства дізнанням, там де слідство є обов'язковим), звичайно, неприпустимий. Така специфіка взаємодії розглянутих форм дізнання і усіх їх з попереднім слідством є однією із суттєвих функціональних гарантій доброякісності розслідування злочинів, успішного вирішення завдань кримінального процесу.

Надійшла до редколегії 03.03.97